

УДК 159.923:[331.101]

П. Д. Гайдучик

Received February 02, 2015;

Revised March 12, 2016;

Accepted April 26, 2016.

СОЦІАЛЬНО-ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ ПРОФІЛЬ СЕПАРАЦІЙНОЇ ТРИВОГИ У ПРОЦЕСІ ЛІКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ

У статті презентовано теоретико-методологічне та емпіричне обґрунтування змісту соціально-ідентифікаційної детермінації переживання сепараційної тривоги підлітків, які перебувають на стаціонарному лікуванні. Окреслено основні аспекти запропонованої дослідницької позиції теоретичного аналізу й розробки програми емпірико-діагностичного вивчення. Теоретична концептуалізація проблеми торкається розгляду аспектів прояву сепараційної тривоги в підлітковому віці. Конкретизовано зміст, рівні та форми сепараційної тривоги та специфіку моделей соціальної ідентифікації людини. Відзначено специфічність дослідження сепараційної тривоги на когнітивно-поведінковому рівні її прояву, що визначається через досягнення соціальної ідентичності підлітка.

Розроблена програма емпіричного дослідження, а також комплекс використаних методів математичної обробки результатів дослідження дають змогу конкретизувати соціально-ідентифікаційний профіль прояву сепараційної тривоги підлітків у ході лікувальної реабілітації: збільшення показників тривожності вміщує ознаки виражених сепараційних переживань у вигляді надійної прив'язаності до матері та соціально-ідентифікаційних характеристиках заниженої самооцінки, несформованої самокритики й незадоволеності собою, що в особистісно-поведінковій сфері характеризує цих дітей як підозрілих, ворожих і депресивних; низький фон тривожності підтверджує прояв сепараційних переживань у вигляді унікаючої прив'язаності до батька й тривожно-амбівалентної прив'язаності до матері та соціально-ідентифікаційних характеристиках розвинутої самокритики та моральності, що в особистісно-поведінковій сфері найвиразнішими робить комунікабельність, сформовану силу волі та розвинутість уяви.

Ключові слова: сепарація, сепараційна тривога, соціальна ідентифікація, соціально-ідентифікаційний профіль, підліток.

Hayduchyk P. D. Social and Identification Profile of Separation Anxiety During the Treatment Process of Adolescents. The article represents theoretical, methodological and empirical grounding of the content of social and identification determination of separation anxiety experience of adolescents who are hospitalized. The main aspects of the proposed research position of theoretical analysis and development of empirical and diagnostic studying program have been outlined.

Theoretical conceptualization of the problem concerns consideration of the manifestation aspects of separation anxiety in adolescence. The content, levels and forms of separation anxiety and specifics of human social identification models have been concretized. The specificity of separation anxiety study on cognitive and behavioural level of its manifestation has been indicated, that is determined by the social identity achievement of adolescent.

The developed program of empirical research and also complex of used mathematical processing research results methods enables to concretize the social and identification profile of separation anxiety manifestation of adolescents during medical rehabilitation: increase of anxiety indexes contains the features of expressed separation experiences in the form of trusty attachment to mother and social and identification characteristics of lowered self-esteem, unformed self-criticism and self-dissatisfaction, that characterize these children in personality and behavioural sphere as suspicious, hostile and depressive; low anxiety background confirms the manifestation of separation experiences as avoiding attachment to father and anxious-ambivalent attachment to mother and social and identification characteristics of developed self-criticism and morality, that the most expressive makes communicability in personality and behavioural sphere, formed strength of will and advanced imagination.

Keywords: separation, separation anxiety, social identification, social and identification profile, adolescent.

Гайдучик П. Д. Социально-идентификационный профиль сепарационной тревоги в процессе лечения подростков. В статье представлены теоретико-методологическое и эмпирическое обоснование содержания социально-идентификационной детерминации переживания сепарационной тревоги подростков, находящихся на стационарном лечении. Определены основные аспекты предложенной исследовательской позиции теоретического анализа и разработки программы эмпирико-диагностического изучения. Теоретическая концептуализация проблемы касается рассмотрения аспектов проявления сепарационной тревоги в подростковом возрасте. Конкретизированы содержание, уровни и формы сепарационной тревоги и специфика моделей социальной идентификации человека. Указана специфичность исследования сепарационной тревоги на когнитивно-поведенческом уровне ее проявления, которая определяется через достижение социальной идентичности подростка.

Разработанная программа эмпирического исследования, а также комплекс использованных методов математической обработки результатов исследования позволяют конкретизировать социально-идентификационный профиль проявления сепарационной тревоги подростков в ходе лечебной реабилитации: увеличение показателей тревожности содержит признаки выраженных сепарационных переживаний в виде надежной привязанности к матери и социально-идентификационных характеристиках заниженной самооценки, несформированной самокритики и неудовлетворенности собой, что в личностно-поведенческой сфере характеризует этих детей как подозрительных, враждебных и депрессив-

ных; низкий фон тревожности подтверждает проявление сепарационных переживаний в виде избегающей привязанности к отцу и тревожно-амбивалентной привязанности к матери и социально-идентификационных характеристиках развитой самокритики и нравственности, которые в личностно-поведенческой сфере выразительным делают коммуникабельность, сложившуюся силу воли и развитость воображения .

Ключевые слова: сепарация, сепарационная тревога, социальная идентификация, социально-идентификационный профиль, подросток.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціально-економічні та політичні процеси сучасного суспільства по-особливому актуалізують питання психологічної підтримки людини через дедалі частіше переживання нею сепараційних переживань. І хоча на фоні загальної затребуваності проблема сепарації – одна з головних у межах загальної та прикладної психології, особливо її психотерапевтичного спрямування, усе ж таки не вистачає конкретних психологічних досліджень, де були б систематизовані головні теоретичні положення та емпіричні результати щодо сепараційних переживань людей різних вікових категорій та в різноманітних умовах переживання розриву (розлуки). Тому контекст вивчення соціально-ідентифікаційного профілю сепараційної тривоги у процесі лікування підлітків по-особливому виокремлює теоретико-прикладний ракурс запропонованого матеріалу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема сепараційної тривоги – одна зі складових частин дослідження феномену тривожності в межах різних вікових етапів від раннього дитинства до періодів зрілості (Я. Гошовський, Б. Кочубей, О. Новікова, О. Захаров, В. Кисловська, А. Прихожан та ін.). На фоні загальної наукової позиції дослідників щодо розгляду особистісної тривожності як психодинамічного процесу емоційно-вольової регуляції діяльності людини слід зазначити основні моменти опису сепараційної тривоги через: *психологічний зміст акту розділення (сепарації)*, який переживає дитина в момент народження під час розриву з організмом матері; *набуття самостійності під час переміщення дитини*, коли вона вільно й безпечно використовує засоби контролю з боку матері без надмірної прив'язаності до неї; *особливості соціалізації під час відвідування дитячого садка* в ознаках непристосування до нього і навіть повної відмови, аж до невротичних реагувань, адже дитина сприймає це як тяжку життєву несправедливість щодо неї; *страх і небажання*

відвідувати школу, що проявляється в неуспішності навчання, появі різноманітних захворювань, зловживанні наркотичними речовинами тощо (Дж. Боулбі, А. Варга, В. Дубінська, М. Малер, А. Маслоу, А. Реан, Т. Ситько, Б. Вайнхолд та ін.). Останнім часом виокремлюються роботи, присвячені виявленню функціональної та дисфункціональної сепарації у межах деталізації соціальної адаптації в дитячобатьківських відносинах, подружньому житті, професійному самовизначенні, гендерних і культурних відмінностях, психотерапевтичній супервізії (В. Б'єрс, С. Воткінс, Н. Галек, М. Двайрі, М. Ешлі, Е. Кінс, М. Матос, Б. Соненс та ін.).

З огляду на зазначені вище моменти вивчення прояву сепараційної тривоги важливо врахувати вплив емоційно-напружених умов, які передбачають штучний розрив (розлуку) дитини зі звичним для неї середовищем, як-от її перебування на стаціонарному лікуванні. У цьому контексті Я. Гошовський зазначає, що «відносна ізоляція як ключова детермінанта закладової деривації спричиняє конфліктність самоусвідомлення дітей, впливає на адекватність-неадекватність їхніх поведінкових реакцій, пронизуючи їх емоційною неврівноваженістю, жорстокістю, байдужістю і агресивністю» [5, с. 90]. В арсеналі теоретико-емпіричних доробок конструкт сепараційної тривоги традиційно розглядається як базовий афект, що продукує стан незахищеності та безпорадності, а прототипом цього виду тривоги є страх бути розлученим з тим, хто необхідний для виживання. Тому в такому контексті важливо враховувати міру сформованості ідентичності суб'єкта лікувального процесу, адже часто тривалий і болісний процес розлуки потребує поступового відновлення ідентифікаційних процесів успішної соціалізації.

Мета запропонованої статті полягає в теоретико-методологічному та емпіричному обґрунтуванні змісту соціально-ідентифікаційної детермінації переживання сепараційної тривоги підлітків, які перебувають на стаціонарному лікуванні.

Для досягнення мети дібрано комплекс методів теоретичного аналізу сучасного стану досліджуваної проблеми та аналізу концептуального апарату дослідження. Серед емпіричних методів використано бесіду, спостереження, тестування із застосуванням «Шкали тривожності» Дж. Тейлора, «Опитувальника на прив'язаність до батьків для старших підлітків» (М. В. Яремчук), «Тенессійської шкали Я-концепції», апробованої І. Нагорною та О. Кисляк, методики «Хто Я?»

М. Куна і Т. Макпартленда, опитувальника «Багатофакторного дослідження особистості» Р. Кетелла (форма С).

Під час обробки результатів констатувального експерименту використовувалася t-критерій Стьюдента для незалежних вибірок задля встановлення статистично значущих відмінностей середніх значень та дисперсій груп, що відповідають різним рівням прояву тривожності.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Теоретичний екскурс із зазначеної проблеми торкається аналізу таких психологічних конструктів, як сепараційна тривога та соціальна ідентифікація в підлітковому діапазоні розвитку людини. Щодо феномену сепараційної тривоги, то в класичному тлумаченні цього явища йдеться про психологічний стан, який виникає в результаті психологічного відриву взаємозначущих суб'єктів один від одного. Зрозуміло, що переважно це прояви, які стосуються емоційної сфери, як-от емоційна незрілість, емоційна нестійкість чи то надмірна реактивність у відносинах зі значущими іншими. Водночас не варто забувати, що сепарацію неможливо виокремити серед когнітивно-поведінкового рівня, який визначається через досягнення особистісної ідентичності та особистісної автономії. У цьому разі йдеться про унікальність цінностей, мотивів, каузальних схем, які визначають власний вибір способу дій на основі внутрішніх критеріїв.

Про беззаперечну значущість зазначених особливостей сепарації на когнітивно-поведінковому рівні прояву йдеться в роботах багатьох вітчизняних дослідників, присвячених аналізу соціальної зрілості особистості, суб'єктності людини, суверенності [1; 3; 4; 10 та ін.]. При цьому наголошується на формуванні самостійності дитини як довготривалому процесі проходження через кризи розвитку та зміни соціальної ситуації розвитку, у якій відображаються соціальні відносини з іншими людьми. Також, на думку Ж. Вірної, «суттєву роль відіграє й належність людини до соціуму – етнічної групи або соціального прошарку, прийняття нею певної соціальної ролі, а також соціальний досвід у цілому, набутий у сім'ї, школі, інституті тощо» [3, с. 158].

Якщо взяти до уваги, що важливим для самовизначення індивіда є соціальний аспект, то в межах складених взаємостосунків молодої людини, а саме підлітка і суспільства, важливу роль відіграє соціальна ідентичність [6]. Соціальна ідентичність – це включення власного Я в певну людську спільність, усвідомлення своєї належності до соціальної групи, а також прийняття цінностей, установок, переконань,

стереотипів та норм, які існують у групі. До соціальної групи належить референтна група ровесників, група дорослих, які функціонально забезпечують формування та дотримання суспільної моралі, члени батьківської сім'ї. Важливо зазначити, що в період «входження в дорослість» значущу роль відіграє фігура наставника. Звертаючись до репрезентативного образу наставника як значущого Іншого, підліток формує свій Я-образ дорослого (Я-дорослий). Таким чином, саме роль значущого дорослого здійснює вплив на вибір поведінкових дій підлітка, тим самим підтримує його в пошуку ідентичності.

З огляду на унікальність психологічної зони розвитку підлітків саме психологічна сепарація з батьками – одне з головних завдань розвитку в період підліткового та юнацького віку [12], адже успішне вирішення цього завдання проявляється у сформованій здатності дитини знайти баланс між психологічним злиттям із батьками та повним розривом й ізоляцією від них. Недарма в психоаналітичному підході, де проблема сепарації розглядалася чи не найповніше, зазначається, що сепарація – це інтрапсихічний процес, який входить до структури процесу сепарації-індивідуації, унаслідок якого індивід набуває почуття власного «Я» як самостійної і незалежної від об'єкта цілісності [7]. Зазначений процес сепарації-індивідуації переважно стосується аспектів розвитку Его, завдяки чому юнаки долають інфантильні уявлення про своїх батьків та реорганізують структуру свого Его для того, щоб розвивати унікальний образ самого себе, що дає змогу відчувати себе повноцінним членом суспільства.

У роботах багатьох дослідників психоаналітичного напрямку запропоновано різноманітні моделі диференціації Я, Его, Самості, Ідентичності, але переважно в кожній зазначається, що якість прив'язаності впливає на успішність протікання сепарації [2; 11; 13; 14 та ін.]. З-поміж описаних моделей варто виокремити модель психологічної сепарації Дж. Хофмана, який, спираючись на теорію психоаналізу й соціального научіння, стверджує, що про сформовану сепарацію ми можемо говорити в разі сформованої незалежності від батьків [14]. Так, запропонована ним модель психологічної сепарації з батьками в юнацькому віці складається з чотирьох типів незалежності: конфліктологічна (як відсутність почуття вини, тривожності, недовіри, заборон, гніву щодо батьків); атитюдна (незалежність від думок і переконань батьків); емоційна (визначається як свобода молодої людини від надмірної потреби в батьківському схваленні та емоційній підтримці);

функціональна (як здатність самостійно приймати рішення, здійснювати вільний вибір у навчанні, роботі, фінансових та особистих питаннях).

З огляду на проведений теоретичний аналіз проблеми стає зрозумілим, що при переживанні сепараційної тривоги підлітків, які перебувають на стаціонарному лікуванні, слід урахувати вплив соціально-ідентифікаційної детермінації. Ще один важливий момент, який ми використовуємо у своєму дослідженні: соціальна ідентифікація передбачає низку варіантів її прояву. Це й привело нас до думки про перевагу індивідуально-орієнтованого дослідження для вивчення соціально-ідентифікаційної детермінації сепараційних переживань підлітків, які перебувають на лікуванні в стаціонарних відділеннях.

Для емпіричного підтвердження сформульованих нами теоретичних положень щодо соціально-ідентифікаційної детермінації сепараційних переживань підлітків та визначення правомірності використання запропонованих діагностичних засобів було проведено дослідження на вибірці дітей, які перебувають на довготривалому лікуванні (понад 14 днів). Вибірка склала 214 осіб віком 12–15 років. Дослідницька робота проводилася на базі Волинської обласної клінічної лікарні. Під час формування вибіркової сукупності дотримано вимог до її змістовності та еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягали підбором вибірки, що відповідала предмету дослідження. Дотримання критерію еквівалентності виражалося в нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки. Після проведення перерахованих вище методик отримано дані щодо кожної з них згідно з процедурою їх опрацювання. Така фіксація дала змогу провести інтерпретаційний аналіз соціально-ідентифікаційної детермінації сепараційної тривоги дітей підліткового віку в умовах лікувальної реабілітації.

Передусім за результатами проведення шкали прояву тривожності Дж. Тейлора всіх досліджуваних поділили на дві групи: група 1 ($n = 94$) – досліджувані, у яких середньогруповий показник тривожності становив 23,14 бала (за градацію прояву тривожності – середній рівень та нижчий від середнього); група 2 ($n = 120$) – з високим рівнем тривожності ($M_{сер} = 56,17$), що супроводжується негативними емоційними переживаннями напруження, хвилювання, розгубленості та навіть роздратованості. Зафіксовані статистично значущі відмінності в цих двох групах (при $p = 0,001$) дали змогу припустити, що

високий рівень тривожності зумовлений сепараційними умовами перебування підлітків на лікуванні в стаціонарних відділеннях.

Отримані дані підтвердили результати опитування стосовно прив'язаності до батьків для старших підлітків (за опитувальником М. В. Яремчук), середньогрупову фіксацію яких подано на рисунку 1.

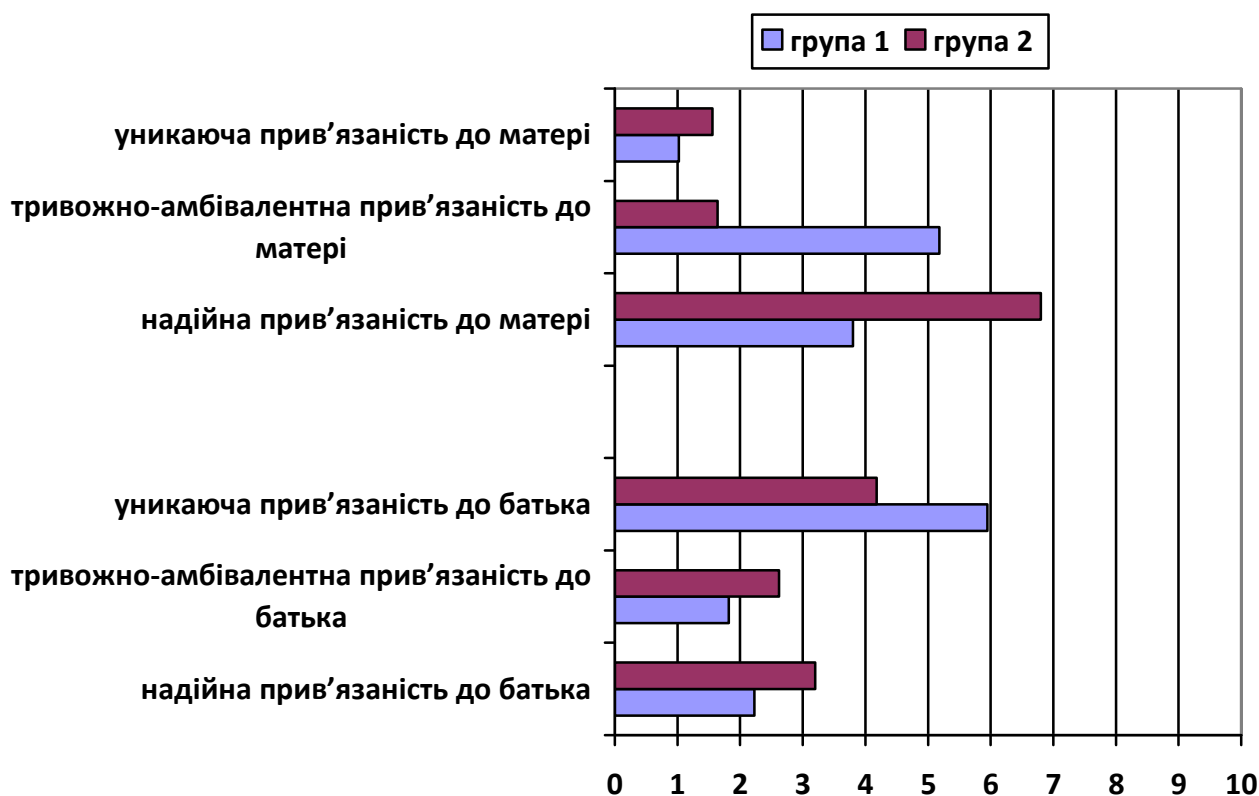

Рис. 1. Середньогруповий розподіл показників прив'язаності до батьків у підлітків діагностованих груп

Отримані результати демонструють статистично значущі відмінності між діагностованими групами за такими показниками: у групі 1 превалює унікаюча прив'язаність до батька та тривожно-амбівалентна прив'язаність до матері; а в групі 2 – надійна прив'язаність до матері (рівень значущості $0,05 \leq p \leq 0,001$). Це дає змогу констатувати, що підліткам із середнім та низьким рівнем тривожності властива унікаюча прив'язаність до батька, яка характеризується виразним переживанням дітей під час розлуки й прагненням до майбутнього контакту з ним, а також тривожно-амбівалентна прив'язаність до матері, завдяки якій підлітки почуваються порівняно спокійно, тобто не переживають відсутності матері, а відповідно не перебувають у стані чи то пошуку, чи то перешкоди контакту з матір'ю; у підлітків із високим рівнем тривожності чітко виражена надійна прив'язаність до матері, яка характеризується тим, що тільки в присутності матері під-

літок може почуватися у безпеці, а в разі її відсутності втрачає основу для пізнання навколишнього світу. Таким чином ми отримали специфічне підтвердження того, що високий рівень тривожності зумовлений вираженими сепараційними переживаннями щодо розлуки з матір'ю, про що неодноразово зазначалося в попередніх прикладних дослідженнях.

Увесь подальший аналіз інтерпретації діагностичних результатів побудований на процедурі порівняння показників у цих групах. Так, за результатами проведення методики «Тенесійської шкали Я-концепції», апробованої І. Нагорною і О. Кисляк, методики «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда, які спрямовані на визначення соціально-ідентифікаційної спрямованості особистості, помічено суттєві відмінності, що дало змогу спроектувати поведінкові дії підлітка щодо себе та свого місця в системі міжіндивідуальної й міжгрупової взаємодії.

За результатами якісного аналізу з'ясувалося, що для більшості досліджуваних обох діагностованих груп властивий низький рівень самооцінки, який характеризується неприйняттям критики з боку інших та гострою чутливістю до зауважень. Так, серед підлітків із високим рівнем тривожності такий результат діагностовано в 47 % респондентів, що на 8 % менше ніж у підлітків із низьким рівнем тривожності (55 %) (рис. 2).

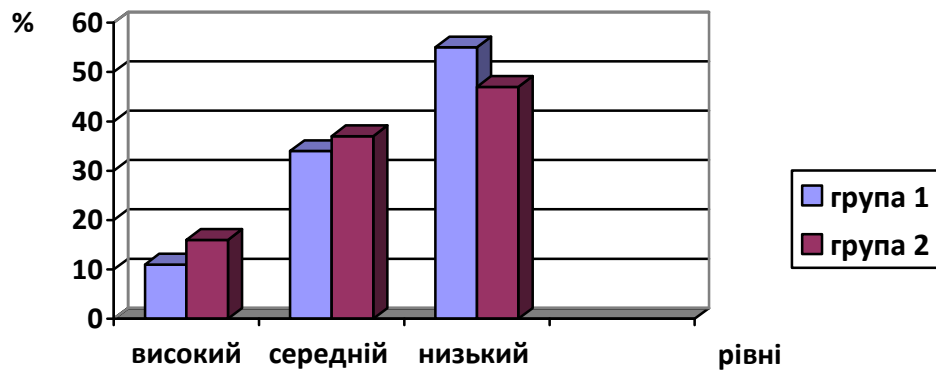

Рис. 2. Рівні вираження самооцінки в підлітків діагностованих груп (%)

Таким чином, можемо констатувати, що досліджувані з низьким рівнем тривожності більш критичні до того, як їх оцінюють інші люди. Проте високі показники в обох групах досліджуваних ілюструють, що для підлітків наразі досить складно зінтегрувати отримані відомості ззовні у власну структуру оцінного сприйняття іншими, очевидно, що для цього їм потрібен більш триваліший проміжок часу,

щоб мати змогу ґрунтовно проаналізувати такі реакції. Як свідчать результати, не перейматися через зауваження інших та дотримуватися власних міркувань удається тільки 16 % опитуваним із групи 2 та 11 % опитуваних із групи 1. Імовірно, такий результат зумовлений тим, що часто значущі дорослі менш критичні до підлітків через специфіку сімейної ситуації та особистісну поблажливість. Також підлітки групи 1 більш відкриті та довірливі, готові взаємодіяти з іншими, на відміну від підлітків групи 2, які демонструють підозрілість і ворожість, що в майбутньому може створювати перешкоди у встановленні взаємодії з іншими людьми.

Аналізуючи самоописи досліджуваних, з'ясували, що більшість відповідей на запитання «Хто Я?» мають індивідуально-особистісний характер. Зокрема, 60 % підлітків групи 2 та 62 % підлітків групи 1 надали ідентифікаційні характеристики, які передусім визначають якості їхньої особистості. Серед найтипівіших описів були такі: «добра(ий)», «смілива(ий)», «весела(ий)», «яскрава(ий)», «уважна(ий)», «терпляча(ий)», «ревнива».

Соціально-індивідуальні характеристики, які належать до «соціального Я», виявлено у 21 % респондентів групи 1 та 19 % – групи 2. У структурі їх самоописів наявні актуальні рольові ідентифікації, тобто підлітки ідентифікують себе та визначають свою роль із тими соціальними групами, з якими вони тісно взаємодіють та відчують високий рівень групової належності. Серед рольових ідентифікацій, які найчастіше траплялися, є ідентифікації, пов'язані із сімейними ролями («син», «донька»); ідентифікації, які відображають статеву належність («чоловік», «дівчина»); ідентифікації, які відображають віковий аспект («дорослий», «дитина»), та ідентифікації, які демонструють належність до певних соціальних груп («друг», «спортсмен», «музикант»). Цікавий той факт, що серед самоописів досліджуваних обох груп зовсім мало таких, які ідентифікують їх з етнічними, національними, територіальними, релігійними ролями, що свідчить про низький рівень сформованості цих компонентів у самосвідомості підлітків. Серед провідних самовизначень «образу Я» підлітків достовірні відмінності діагностовано за такими показниками, як «самокритика образів Я» ($p \leq 0,01$) та «моральне Я» ($p \leq 0,05$). Як з'ясувалося, підлітки групи 1 більш позитивно настроєні щодо критичного оцінювання свого Я-образу. Загалом слід зазначити, що самокритика в структурі соціальної ідентичності є рушійною характеристикою, ос-

кільки сприяє тому, щоб молода особистість змогла дати об'єктивну оцінку своїм соціально-ідентифікаційним характеристикам.

Самовизначення за показником «моральне Я» дає змогу з'ясувати ідентифікації підлітка щодо релігійних установок та моральних цінностей. Так, здійснений аналіз указує на те, що досліджувані підлітки з групи 1 наслідують ідентифікаційні характеристики своїх батьків, які підтримують певні релігійні переконання та моральні цінності й зазвичай долучають до цього своїх дітей.

Цікавими виявилися результати проведення опитування за опитувальником «Багатофакторного дослідження особистості» Р. Кетелла, зокрема зафіксовано статистично значущі відмінності між досліджуваними групами за такими показниками, як комунікабельність (фактор А); підозрілість (фактор L); висока нормативність (фактор G); розвинута уява (фактор M); радикалізм (фактор Q1) та тривожність (фактор O). Так, середньогрупові результати в підлітків групи 1 є вищими за такими показниками, як комунікабельність ($p \leq 0,05$), сила над Я ($p \leq 0,05$) та розвинута уява ($p \leq 0,05$). Для них властиві щирість та відвертість у процесі спілкування, дотримання встановлених правил і норм, а також спрямованість на пізнання внутрішнього світу та високий творчий потенціал. Зрозуміло, що відсутність тривожності створює для підлітка сприятливі умови в розвитку, передусім, його індивідуальних якостей, які активують персональну або особистісну ідентичність.

У групі підлітків із високим рівнем тривожності, на відміну від попередньої групи, вищими виявилися результати за показниками тривожності ($p \leq 0,05$), підозрілості ($p \leq 0,05$) та радикалізму ($p \leq 0,05$). Виявлені діагностичні показники свідчать про те, що у сприйнятті підлітком навколишньої дійсності домінує недовіра до інших, виражене відчуття тривожності, смутку й депресивності. Також діагностовано, що ці підлітки більш егоїстичні, заздрісні, недовірливі та критично настроєні. Такі якості, як зазначає А. Прихожан, зазвичай притаманні дітям, яких «зрадили» найближчі родичі, або дітям, які перебувають в умовах батьківської депривації [9].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отримані результати дають змогу зробити висновок про соціально-ідентифікаційну детермінацію сепараційної тривоги підлітків, які перебувають на стаціонарному лікуванні: у підлітків із середнім та низьким рівнем тривожності верифіковано сепараційні переживання, які визначають

уникаючу прив'язаність до батька та тривожно-амбівалентну прив'язаність до матері, їх соціально-ідентифікаційні характеристики локалізовано в показниках вираженої самокритики та розвиненої моральної складової частини поведінки, в особистісно-поведінкових якостях найвиразніші комунікабельність, сформована сила волі та розвинутість уяви; а в групі з високим рівнем прояву тривожності експліковано сепараційні переживання у вигляді надійної прив'язаності до матері; їх соціально-ідентифікаційні характеристики локалізовані в показниках низького рівня самооцінки, що блокує сприйняття критики з боку інших, а відповідно характеризує цих дітей як підозрілих і ворожих, а часто навіть із ознаками смутку та депресивності.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів окресленої проблеми. Водночас перспективним напрямом дослідження є вивчення мотиваційно-поведінкових та емоційно-поведінкових ознак ідентифікаційної детермінації сепараційних переживань людини в умовах лікувальної реабілітації, а також розробка заходів, спрямованих на розвиток здатності підлітка адекватно переживати сепараційний вплив, вибудовуючи клімат емоційної безпеки, який сприяє актуалізації внутрішніх ресурсів людини, що забезпечує її власну безпеку. Також пріоритетним вважаємо наукове інвестування в упровадження інноваційних психотерапевтичних заходів, які спрямовані на подолання сепараційних переживань підлітків та формування їх повноцінного життєвого простору.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 331 с.
Abulkhanova-Slavskaiia K. A. Strategiia zhyzni [Strategy of life] / K. A. Abulkhanova-Slavskaiia. – М. : Mysl, 1991. – 331 s.
2. Боулби Дж. Привязанность / Джордж Боулби ; [пер. с англ. Н. Г. Григорьевой и Г. В. Бурменской ; общ. ред. Г. В. Бурменской]. – М. : Гардарики, 2003. – 120 с.
Boulbi Dzh. Priviazannost [Affection] / Dz. Boulbi ; [per. s angl. N. G. Grigorevoi i G. V. Burmenskoi ; obsch. red. G. V. Burmenskoi]. – М. : Gardariki, 2003. – 120 s.
3. Вірна Ж. П. Життєва ситуація: динаміка «Я» та самоідентичність особистості / Ж. П. Вірна // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : [б. в.], 2008. – Т. 15, ч. 1. – С. 153–158.
Virna Zh. P. Zhyttieva sytuatsiia: dynamika “Ya” ta samoidentychnist osobystosti [Life situation: dynamics of “Self” and self-identity of personality] / Zh. P. Virna // Zb. nauk. pr. In-tu psykhologii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka. – К. : [b. v.], 2008. – Т. 15, ch. 1. – S. 153–158.

4. Выготский Л. С. Проблемы развития психики / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Сб. соч. В 6 т. Т. 3. – М. : Педагогика, 1983. – 368 с.
Vygotskii L. S. Problemy razvitiia psikhiki [Problems of psychics development] / L. S. Vygotskii // Vygotskii L. S. Sb. soch. V 6 t. T. 3. – М. : Pedagogika, 1983. – 368 s.
5. Гошовський Я. О. Феноменологія інституційної депривації: ревіталізаційні аспекти / Я. О. Гошовський // Психологічні перспективи. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 26. – С. 84–96.
Hoshovskii Ya. O. Fenomenolohiia Instytutsiinoi deprivatsii: revitalizatsiini aspekty [Fenomenology of institutional deprivation: revitalization aspects] / Ya. O. Hoshovskiy // Psykhologichni perspektyvy. – Lutsk : Skhidnoievrop. nats. un-t im. Lesi Ukrainki, 2015. – Vyp. 26. – S. 84–96.
6. Кранц И. И. Проблема становления личностной идентичности в контексте социального самоопределения / И. И. Кранц // Журнал практического психолога. – 2005. – № 5. – С. 125–132.
Krants I. I. Problema stanovleniia lichnostnoi identichnosti v kontekste sotsialnogo samoopredeleniia [Problem of formation of personality identity in the context of social self-determination] / I. I. Krants // Zhurnal prakticheskogo psikhologa. – 2005. – № 5. – S. 125–132.
7. Малер М. Процесс сепарации-индивидуации и формирование идентичности / М. Малер, Д. Мак-Девитт // Психоаналитическая хрестоматия. Классические труды / [под ред. М. В. Ромашкевич]. – М. : [б. и.], 2005. – 360 с.
Maler M. Protsess separatsii-individuatsii i formirovanie identichnosti [Process of separation-individuation and formation of identity] / M. Maler, D. Mak-Devitt // Psikhoanaliticheskaia khrestomatia. Klassicheskiie trudy / [pod red. M. V. Romashkevich]. – М. : [b. i.], 2005. – 360 s.
8. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: опыт психологического исследования субъекта в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
Nartova-Bochaver S. K. Chelovek suverennyi: opyt psikhologicheskogo issledovaniya subiekta v yego bytii [Man sovereign: experience of psychological study of the subject in his being] / S. K. Nartova-Bochaver. – SPb. : Piter, 2008. – 400 s.
9. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика / А. М. Прихожан. – М. : Моск. психол.-соц. ин-т ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.
Prikhozhan A. M. Trevozhnost u detei i podrostkov: psikhologicheskaiia priroda i vozrastnaya dinamika [Anxiety of children and adolescents: psychological nature and age dynamics] / A. M. Prikhozhan. – М. : Mosk. psikhol.-sots. in-t ; Voronezh : Izd-vo NPO "MODEK", 2000. – 304 s.
10. Фельдштейн Д. И. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности : избр. тр. / Д. И. Фельдштейн. – М. : МПСИ ; Флинта, 2004. – 670 с.
Feldshtein D. I. Psikhologiia vzrosleniia: strukturno-soderzhatelnyie kharakteristiki protsessa razvitiia lichnosti : izbr. tr. [Growing up psychology: structural

- substantial characteristics of the process of personality development] / D. I. Feldshtein. – M. : MPSI ; Flinta, 2004. – 670 s.
11. Шпиц Р. А. Психоанализ раннего детского возраста / Р. А. Шпиц ; пер. с англ. В. В. Старовойтова. – М. : Канон+ ; РООИ «Реабилитация», 2015. – 256 с.
Shpits R. A. Psikhoanaliz rannego detskogo vozrasta [Psychoanalysis of early childhood age] / R. A. Shpits ; per. s angl. V. V. Starovoitova. – M. : Kanon ; ROOI “Reabilitatsiia”, 2015. – 256 s.
12. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб. : АО ИТД «Летний сад», 2000. – 416 с.
Erikson E. Detstvo i obshchestvo [Childhood and society] / E. Erikson. – SPb. : АО ИТД “Letnii sad”, 2000. – 416 s.
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
Erikson E. Identichnost: yunost i krizis [Identity: youth and crisis] / E. Erikson. – M. : Progress, 1996. – 344 s.
14. Hoffman J. A. Psychological separation of late adolescents from their parents / J. F. Hoffman // Journal of Counseling Psychology. – 1984. – № 31. – P. 170–178.

УДК 159.922.6

Д. Т. Гошовська, Я. О. Гошовський

Received January 10, 2015;

Revised March 03, 2016;

Accepted April 26, 2016.

ЕМОЦІЙНЕ ВИГОРАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ДЕПРИВОВАНОЇ ПСИХОГЕНЕЗИ

У статті висвітлено основні підходи до розуміння змістово-функціональної суті феномену емоційного вигорання та депривації. Проаналізовано основні наукові підходи до проблеми психоемоційного вигорання особистості в ситуації різновидових обмежень. Розкрито сутнісні ознаки психоемоційного вигорання в контексті специфіки особистісного розвитку депривованого підлітка.

Відзначено негативну й гальмівну роль деприваційних обмежень на загальноособистісний розвиток дітей, позбавлених сімейної опіки. Наголошено, що якраз різнотипна психічна депривація, яка культивується в навчально-виховних закладах закритого типу, чи не найбільшою мірою сповільнює перебіг особистісної психогенези, забарвлюючи її дискомфорними й девіантними сегментами. Виокремлено, що інституційна депривація – це соціально-екзистенційний факт надзвичайної важливості, адже набуває ознак перманентної